

В. Д. Старычонак

**МНАГАЗНАЧНАСЦЬ
СЛОВА
Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ**

Кніга 3

**ДРУГАСНЫЯ НАМІНАЦЫІ
Ў МАСТАЦКІМ ДЫСКУРСЕ**

Мінск
«Колорград»
2017

УДК 811.161.3'373

ББК 81.2Бей-3

C77

Рэцэнзенты:

І. С. Роўда, доктар філалагічных навук, прафесар, дэкан
філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта;

Г. М. Мезенка, доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык
кафедры агульнага і рускага мовазнаўства Віцебскага дзяржаўнага
ўніверсітэта імя П. М. Машэрава

Старычонак, В. Д.

C77 Мнагазначнасць слова ў беларускай мове. У 3-х кн. Кн. 3.
Другасныя намінацыі ў мастацкім дыскурсе / В. Д. Старычо-
нак. – Мінск : Колорград, 2017. – 301 с.
ISBN 978-985-7189-13-7.

У манаграфіі разглядаюцца метафарычныя субстантывы, характарызуюць іх структурныя тыпы (аднакампанентныя, шматкампанентныя, генітыўныя, прыдаткавыя, атрыбутыўныя, прэдыкатыўныя). Асобная глава прысвечана спецыфіцы выкарыстання моўна-выяўленчых сродкаў у мастацкіх дыскурсах Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Уладзіміра Дубоўкі, Уладзіміра Жылкі, Петруся Броўкі, Аркадзя Куляшова, Максіма Танка, Пімена Панчанкі, Ніла Гілевіча, Рыгора Барадуліна, Анатоля Вярцінскага. Апісваецца звыш 1250 сэнсавых цэнтраў, прадстаўленых у Кароткім слоўніку індывідуальна-аўтарскіх метафар.

Кніга адрасуецца мовазнаўцам, выкладчыкам ВНУ, аспірантам, настаўнікам школ, студэнтам-філолагам.

УДК 811.161.3'373

ББК 81.2Бей-3

ISBN 978-985-7189-13-7 (кн. 3)
ISBN 978-985-7170-98-2

© Старычонак В. Д., 2017

© Афармленне.

ПВГУП «Колорград», 2017

АД АЎТАРА

Творы многіх беларускіх пісьменнікаў прывабліваюць сваёй мастацкай праўдай, народнасцю, уменнем аўтараў стварыць нацыянальныя характары, выкарыстоўваючы пры гэтым велізарныя магчымасці сэнсавага патэнцыялу лексічных адзінак мовы. У мове мастацкага твора актыўна выкарыстоўваецца разнастайныя вобразна-выяўленчыя сродкі, якія ў маўленчай тканіне ўзмацняюць зрокавасць і нагляднасць уяўленняў пра з'явы і прадметы аб'ектыўнай рэчаіснасці, дапамагаюць усебакова і дакладна ахарактарызаваць іх і пры гэтым падкрэсліць найбольш істотныя прыметы. Выкарыстанне слова ў розных кантэкставых сітуацыях дазваляе перадаць не толькі канкрэтны прадметна-лагічны змест, але і выявіць глыбіню і спецыфіку ўласнага асацыятыўна-вобразнага мыслення, характар аўтарскіх ацэнак, выразіць эмоцыі і пачуцці аўтара, яго адносіны да акаляючай рэчаіснасці. Аналіз вобразна-выяўленчых сродкаў у розных мастацкіх дыскурсах патрабуе сістэмнага падыходу, уважлівага прачытання і разумення кожнага слова, у якім могуць утрымлівацца скрытыя семантычныя і канататыўныя «абертаны» і прырашчэнні.

Гэта манаграфія прысвечана індывідуальна-аўтарскім метафарам, структурным тыпам субстантыўных метафар і вобразна-выяўленчым сродкам у дыскурсах Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Уладзіміра Дубоўкі, Уладзіміра Жылкі, Максіма Танка, Аркадзя Куляшова, Пімена Панчанкі, Ніла Гілевіча, Рыгора Барадуліна, Анатоля Вярцінскага. У ёй апісваецца больш за 1250 сэнсавых цэнтраў, прадстаўленых у «Слоўніку індывідуальна-аўтарскіх субстантыўных метафар».

Гэта кніга — адна з трох манаграфій, прысвечаных семантычнай дэрывацыі і другасным намінацыям. У выдадзенай раней першай манаграфіі «Мнагазначнасць слова ў беларускай мове: асноўныя тыпы полісеміі, кірункі семантычнай дэрывацыі» асвятляюцца пытанні, звязаныя з лексічным значэннем і сэнсавай структурай слова, семантычнымі мадэлямі ў сферы другасных намінацый. Разглядаюцца метафарычныя, метанімічныя і сінекдахічныя пераасэнсаванні, структуры з гіпанімічнымі і энантыясемічнымі адносінамі, а таксама вытворныя субстантыўныя полісеманты. Асобная глава прысвечана моўнай рэпрэзентацыі прадметнага свету ў другасных субстантыўных намінацыях, дзе характарызуюцца вонкавападабенчыя, лакатыўныя, квантытатыўныя, квалітатыўныя, зоасемічныя і акцыянальныя метафары.

У другой манаграфіі «Семантычная прастора чалавека ў мове і маўленні» размова вядзецца пра ўвасоблены ў моўнай карціне свету даволі канкрэтны, наглядны і кінатэатральны вобраз сучаснага чалавека, яго бачныя і нябачныя сувязі з навакольным асяроддзем, жывёльным і раслінным светам і цэлым Сусветам. У розных фрэймах разглядаюцца анімістычныя, зоамарфічныя, персаніфікаваныя, антрапамарфічныя, саматычныя, гукавыя, экзістэнцыяльныя, тэмпаральныя, псіхалагічныя і ментальныя намінацыі. Асобныя фрэймы прысвечаны моўнай рэпрэзентацыі кахання і любові, а таксама другасным займенніковым найменням. Завяршаецца другая манаграфія «Слоўнікам другасных антрапамарфічных намінацый».

Моўны матэрыял, што выкарыстоўваецца ў трох манаграфіях, прадстаўлены намінацыямі, якія адносяцца да перыяду функцыянавання беларускай мовы на працягу канца XIX — пачатку XXI стагоддзя, што дазваляе поўна і ўсебакова прадставіць карціну семантычных змен, якія адбыліся ў лексічных адзінках самых розных фрэймаў і папоўнілі слоўніковы склад беларускай мовы шляхам семантычнай дэрывацыі.

Запрашаем у навуковае і духоўна-інтэлектуальнае падарожжа ў дынамічны свет другасных намінацый, свет мовы чалавека і чалавека ў мове.

СУБСТАНТЫЎНЫЯ МЕТАФАРЫ ЯК СРОДАК МАСТАЦКАЙ ВЫРАЗНАСЦІ

Другасныя ЛСВ з ярка выяўленымі адносінамі вытворнасці найбольш распаўсюджаны сярод субстантываў, што звязана з іх дамінаваннем сярод знамянальных часцін мовы. Назоўнікі ўтвараюць найбольш шматлікую і найбольш адкрытую катэгорыю слоў, якія могуць пашыраць сваё асноўнае катэгарыяльнае значэнне прадметнасці, надаючы новым ЛСВ прадметны характар. Сэнсавыя структуры полісемантычных субстантываў, для якіх катэгорыя прадметнасці з'яўляецца найбольш выражанай, уяўляюць з сябе не механічнае, выпадковае спалучэнне ЛСВ, кампазіцыю пэўных інгрэдыентаў, суму асацыятыўных сувязей, а ўстойлівы і адначасова зменлівы змест, які выяўляецца ў непарыўнасці яго гісторыка-семантычнага развіцця. Сувязі і адносіны паміж асобнымі ЛСВ абумоўлены перш за ўсё сістэмным характарам лексічнага складу мовы і падпарадкоўваюцца строгім правілам, укладваюцца ў межы дзеяння пэўных формул і лагічных схем, з'яўляюцца рэгулярнымі і іерархічна арганізаванымі (безумоўна, пры гэтым не выключаюцца асіметрычнасць і гетэрагеннасць іх праяўлення).

Субстантыўныя метафары з'яўляюцца важным сродкам мастацкай выразнасці, элементам ментальнай прасторы, праз якую аўтар раскрывае мастацкую ідэю. Яны выражаюць не толькі індывідуальны вопыт пісьменніка, але і культурна-моўны вопыт соцыуму, закардыраваны ў агульнапрынятых лексічных адзінках мовы. Такія мета-

фары рэпрэзентуюць практычна ўсе асноўныя семантычныя сферы, якія размяркоўваюцца па фрэймах, звязаных з найменнямі чалавека (па роду яго дзейнасці, інтэлектуальных, эмацыянальных, маральна-этычных і многіх іншых прыметах) і яго частак, жывёл, прадметаў і артэфактаў, прыродных з'яў, раслін, каштоўных камянёў і металаў, нябесных свяціл, паняццяў, якія выражаюць унутраны стан чалавека, і мн. інш. Разнастайнасць спосабаў рэпрэзентацыі аб'ектыўнага свету, шматлікія аспекты актуалізацыі той ці іншай семантычнай сферы, прадстаўленыя рознагалоссем думак, асацыяцый, атаясамліванняў і параўнанняў, утвараюць складаную і адначасова гарманічную поліфанію ўяўленняў чалавека пра сябе і акаляючы яго свет.

1.1 Структурныя тыпы субстантыўных метафар

Субстантыўныя метафары ў залежнасці ад іх структур падзяляюцца на простыя і складаныя. Простыя (адначленныя, аднаслоўныя, аўтаномныя, аўтасемантычныя) метафары складаюцца з аднаго слова, ужытага ў пераносным значэнні, складаныя (шматкампанентныя, шматслоўныя) — з некалькіх слоў-метафар, змест якіх канкрэтызуецца ў межах пэўных кантэкставых фрагментаў.

Значэнне простых метафар выяўляецца ў пэўнай маўленчай сітуацыі, шматлікіх сувязях слова з іншымі кампанентамі метафарычнага кантэксту. Параўн.: Нялёгка развязаць той хітры **вузел**, Які жыццём зацягнуты ўсур'ёз. (А. Зарыцкі); Нашыя **дарогі** разышліся На мяжы сумлення і маны. (С. Грахоўскі); Два глыбокія **раўчкі** прарэзалі яго пукаты лоб, сцягнулі кусцістыя бровы да пераносся. (Я. Лецка); У яго ўжо на шчоках прарэзаліся ад носа да падбародка глыбокія **барозны**. (І. Грамовіч); Вярталіся да свайго **гнязда** бежанцы, і на сэрцы як бы палягчала. (С. Кухараў); Аднойчы ў самы разгар касавіцы прыехаў на бераг Нёмана пан Ракоўскі з усім сваім **вывадкам** і нейкім сваяком-чыноўнікам. (С. Александровіч); Хлопчык узяў фламастар, правёў **дзюбай** па паперыне. (А. Наварыч); Не для ўсіх скончылася шчасліва: хто сіняк зарабіў, хто **ліхтар** на ілбе, а хто дык і рэбер не далічыўся. (Я. Колас); Пад

ЗМЕСТ

АД АЎТАРА	5
СУБСТАНТЫЎНЫЯ МЕТАФАРЫ ЯК СРОДАК	
МАСТАЦКАЙ ВЫРАЗНАСЦІ	9
1.1 Структурныя тыпы субстантыўных метафар	10
1.2 Індывідуальна-аўтарскія метафары	28
РОЛЯ МЕТАФАРЫ Ў РЭПРЭЗЕНТАЦЫІ	
ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКАЙ КАРЦІНЫ СВЕТУ	
Ў МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ	42
2.1 «Ні Богу свечка, ні чорту качарга»: другасныя найменні чалавека ў творах Янкі Купалы	43
2.2 «І ў тон адзін з зямлёю я пяю, і кожны міг сябе я пазнаю часцінкай злітаю вялікага сусвету»: метафарычная парадыгма ў мастацкім дыскурсе Якуба Коласа	48
2.3 «Светлы свет будзе вечна жывым»: другасныя намінацыі ў паэзіі Максіма Багдановіча	70
2.4 «Шукаючы, людзі знаходзяць, і, робячы, бачаць удачу»: метафары ў творах Уладзіміра Дубоўкі	77
2.5 «Мой заповіт, як плод даспелы...»: вобразна-выяўленчыя сродкі ў паэтычных творах Уладзіміра Жылкі	85
2.6 «Усё пакінуць след павінна...»: субстантыўныя метафары ў творах Петруся Броўкі	91
2.7 «Мільёны лёсаў змешчаны ў маім яшчэ да дна не вычарпаным лёсе»: другасныя намінацыі ў паэтычным дыскурсе Аркадзя Куляшова	99
2.8 «О родная зямля! Ты — кніга вечнага жыцця»: метафары ў паэтычным дыскурсе Максіма Танка	105
2.9 «Я вершы пішу, бо дужа растрывожаны любоўю і болей за кожнага з вас»: метафары ў творах Пімена Панчанкі	127
2.10 «Не згіне мова наша, Яна нам светач — на вякі»: тыпы метафар у творчасці Ніла Гілевіча	132

2.11 «Я шчасны, што сынам быць гэтай зямлі мне лёсам наканавана»: філасофская лірыка Рыгора Барадуліна праз прызму метафары.....	139
2.12 «Жыццё даецца, каб жыццё тварыць...»: сродкі мастацкай выразнасці ў паэзіі Анатоля Вярцінскага.....	145
ЗАКЛЮЧЭННЕ	152
СПІС СКАРАЧЭННЯЎ ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ.....	157
КАРОТКІ СЛОЎНІК ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІХ СУБСТАНТЫЎНЫХ МЕТАФАР	159

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ